

Як зап'яла в сухий пенъ,
То стояла цілий день.
Нар. приказка.

Один російський гуморист оповідає про ізвозчика, що, наїхавши на розі вулиці на кам'яну тумбу, перевернув свою тарадайку, а потім, ставши над нею і зорієнтувавшись, де він, плюнув з досади і крикнув: «Тридцать лет, а все на эфтом самом месте!»

Отее слово могло би сказати собі російське правительство, якби воно захотіло зорієнтуватися і поглянути на своє становище супроти українського питання. На шляху того питання стоїть сухий пенъ — указ 1876 р., не тільки завада в комунікації, але соромна пляма на Росії, на всій історії відносин між двома «русскими» народностями. Сим указом, виданим у переддень «освободительної» війни Росії за слов'ян, російське правительство а рїогі поклато на всіх своїх нібито народо- і свободолюбних заходах печать фальші, нещирості, фарисейства. Хто хоче справді давати іншим можливість культурного життя, той не буде у себе дома відгороджувати 25 мільйонів людей неперелазним муром від джерела культури, яким є рідна мова. Хто хоче побивати турків чи китайців зверхніх, той повинен поперед усього розігнати турків внутрішніх. Інакше йому грозить те, до чого звичайно веде суперечність між словами і ділами.

А до чого вона веде, се показав найліпше трагічний кінець Олександра II, якого офіціальна російська історіографія назвала Освободителем та якого невідкупна і правосудна історія поклате рядом із Іваном Грізним, що спочатку також був добродієм свого народу. Хто ще знає, що переважить на вазі історії: чи знесення кріпацтва та реформи, доконані Олександром II, чи ті страшні рани, нечувані спустошення в рядах російської інтелігенції, в найкращому цвіті російських націй, якими зазначили себе останні десятиліття його панування. Історія тої новочасної оприччини, зорганізованої під оком сього царя-освободителя, ще не написана і не швидко буде написана; але в її страховища ми вже тепер можемо заглядати з жахом, як у Дантове пекло, і можемо зміркувати, що могло вирости в такім пеклі, які моральні типи мусили складатися в таких обставинах і які незатерті патологічні риси мусило на цілих генераціях полишати виростання в тім пеклі і в його атмосфері.

А в числі мучеників, каторжників, кайданників, засуджених без суду, адміністраційним порядком, гонених без цілі, без глузду ми бачимо цілий один народ, один із найбільших у слов'янщині, народ, що колись добровільно прилучився до Росії, що своїм приступленням

до неї розломав ту китайську стіну, якою вона перед тим була відгороджена від решти світа, втягнув її в концерт європейських держав та в живе суперництво європейської політики, народ, що працею своїх найчільніших синів допоміг дуже багато, найбільше з усіх посторонніх до її європеїзації, народ, що ніякою спеціальною провинною, ніяким злочином не дав причини до такого тяжкого засуду, який упав на нього в р. 1876.

Минали роки, минали правління. Були коронації, були амністії. Вертано з сибірських тундр, увільнювано з каземат різних злочинців, але того, без вини і без потреби засудженого — українського слова, — не згадав, не помилував ніхто протягом отее вже близько 30 літ, і добре так сталося, бо ті 30 літ дали доказ, що українське слово не стояло царською ласкою і може стояти, жити й розвиватися наперекір усяким царським указам.

Були «віяння» і течії, ліберальні пориви та соціалістичні агітації серед російської суспільності, але не було й серед неї дружнього, голосного протесту проти сього соромного указу з р. 1876. І добре так, бо українська суспільність мала нагоду переконатися, що справа українського слова, українського розвою чужа для великоруської суспільності; що та суспільність також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає (з виїмком немногих, високих умом і сердцем одиниць) так само, як її бюрократія, чи іншими словами, що російська бюрократія невідродна дочка російської суспільності, і, видержавши остру боротьбу з отсею всесильною бюрократією, українській суспільності прийдеться видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій.

Отсе вже третій чи четвертий рік виходить за границею орган російських конституціоналістів «Освобождение», а його редактор д. Струве аніразу не промовив в обороні українського слова, не запротестував проти указу 1876 р. Не будемо класти йому сього за якусь вину, сконстатуємо лише, що його, ані всю ту громаду, що групується довкола «Освобождения», не болить українська справа, не пече злочин, сповнюваний отсе вже 30 літ на українським слові. Злочин, сповнюваний російським правительством на Чернишевським, болів і пік нас, як злочин, сповнюваний на кимось із рідних, близьких, дорогих нам усім.

Прийшла й остання весна — брехлива, фарисейська, оперта на пустім слові і здмухнена одним словом — і знов не піднявся з-посеред російської суспільності ані один смілий і рішучий голос в обороні українського слова, ані один грімкий протест проти соромного указу. Правда, й самі українці потішали себе тим, що, допомагаючи здобути реформи в

ліберальнім дусі, вони тим самим розширять рамки також для розвою української нації. Чи не було й се самоошукою, як була нею для всієї російської суспільності пам'ятна «весна» з кінця 1904 року?

А слова ініціатора тої весни, князя Святополка Мірського, повинні би дати українцям ліпшу науку. Не тямлю вже, де й до кого, але в самім розгарі весни він сказав: «Фінляндцям будуть дані національні концесії; полякам будуть дані національні концесії, — се потрібно для заспокоєння окраїн Росії. Українцям нема потреби давати нічого». Українці, на думку кн. Святополка Мірського, се *une quantite negligee*, вони не роблять Росії ніякого клопоту, на їх заспокоєння Росії не залежить, вони можуть лишитися ні при чім.

«Тридцать лет и все на эфтом самом месте!» Читайте надрукований далі меморіал колишнього київського губернатора князя Дондукова-Корсакова з р. 1879 чи 1880! Читайте в ньому уступи, присвячені критиці указу 1876 р. На що вже камінь і стовп автократизму, а й той заговорив, і то з чисто державного, утилітарного погляду проти надто варварських консеквенцій указу! Можливо, що його меморіал, призначений для найвищих петербурзьких сфер, і був джерелом тих незначних уступок, які зроблено було українському слову в «додаткових поясненнях» 1880 р. Та все-таки в основнім погляді на українство, на його національний характер і національні права між зацвяхованим бюрократом 1880 р. і ліберальним міністром 1904 р. не бачимо ніякісінької різниці. «Мнение... составлено раз и навсегда бесповоротно», а се «мнение» йде до того, що української мови не слід допускати навіть у сільських школах до ранги викладової мови! Сьогодні варшавські поляки вже приготуються до вибору послів на свій національний сойм у Варшаві, укладають листи професорів для свого національного польського університету в Варшаві, а українці потішають себе тим, що з заведенням ліберального режиму в Росії спадуть окупи з українського слова і вільно буде друкувати книжки, брошури та газети українською мовою. Про дальші права, про сотворення українського шкільництва, про права української мови в судах, урядах і церкві там навіть теоретично нема розмови, немовби се все розумілося *implicite* в самім знесенні указу 1876 р. Чи не буде се знов одна з тих фатальних ілюзій, якими така багата історія українського оплаканого відродження?

Для всіх тих, хто любить колисатися в колисці ілюзій, хто надіється, що великі національні концесії спадуть нам самі собою в подолок разом із грушками ліберальних реформ, для всіх тих, що не хочуть у масах російської інтелігенції, хворої на шаблонівість та непоправну абстрактність думання, бачити дуже сильних централізаторських замашок, друкуємо згаданий уже меморіал колишнього київського губернатора про стан української справи при кінці [18]70-х років, пару літ по виданню указу 1876 р. Сей меморіал, знайдений між паперами кн. Дондукова-Корсакова, передав нам у дословній

копії д. О. Бородай, якому за се на сьому місці складаємо сердечну подяку. Хоч і який цікавий його зміст, — для нас особливо цікаві його кінцеві слова, гідні справді Щедриного Угрюм-Бурчєєва, що, бачучи ріку, яка пливе туди, де по його плану повинно бути поле, в тупій злості кричить до неї:

— Зачем?

Подається за публікацією в «Літературно-науковому вістнику» (1905, т. 29, кн. 8, с. 85—88).